

گۆقاری ئەكادیمیای كوردی

بە

ژماره ٦٥ - ٢٠٢٥

گۆقاریکی زانستی و هەرزیه

سەرۆکی ئەكادیمیای كوردی و خاوهنی ئیمتیازی گۆقار
حه مه سه عید هه سه ن

سەرنووسەر

پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەرپۆه بەری نووسین

د. پەخشان فەهمی فەرحو

دەستە ی پراویژکاران:

پ. د. میشیل ایزه نیرگ

پ. د. مارتن فان برونسن

پ. د. جە لیلی جە لیل

پ. د. سە لچ ئاکین

پ. د. جە عفەر شیخوئیسلامی

پ. د. عە بدولپەر حمان ئە داگ

پ. د. هاشم ئەحمەدزادە

دەستە ی نووسەران:

پ. د. قەیس کاکل توفیق

پ. د. بەختیار سە جادی

پ. د. فەرهاد قادر کەریم

پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان

پ. ی. د. عە بدولواحید ئیدریس شەریف

پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوهد

د. لەزگین عە بدولپەر حمان ئەحمەد

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤاریکی زانستی وەرزییه، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوه دەردەکریت و بایەخ بە توێژینهوهی کوردی لە بواریکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووری کوردی دەدات.

گۆڤارەکه توێژینهوهکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بۆ دەکاتەوه و یەکهەم ژمارەهێ لە ساڵی ۲۰۰۲دا بۆ بوووتەوه.

ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خۆیندنی بۆ و توێژینهوهی زانستی حکومەتی هەریمی کوردستانەوه، بۆ بەرزکردنەوهی پلەهێ زانستی باوەرپێکراوه.

* ریکخەری کاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک

* دیزاین: هەریم عوسمان

* مالبەری گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی:

Web: journal.ka.gov.krd

* ئیمیل: journal@ka.gov.krd

* مۆبایل: 009647508375575

وهرگرتن: ۲۰۲۰/۶/۲۴

په سه ندردن: ۲۰۲۰/۸/۴

که فنخوازییا ناغان د هوزانین مه لا خه لیل مشه ختیدا

پ.ه.د. کامهران ئیبراهیم خه لیل
زانکوییا دهوک
کولیژا په روهردا بنیات
پشکا زمانئ کوردی.
Kameran.khalil@uod.ac

سینه م رهسول مه ولود
زانکوییا دهوک
کولیژا په روهردا بنیات،
پشکا زمان و ئه ده بی کوردی
gmail.com@sinemchey۲۳

پوخته

ژ بهر گوهرینین ب شیوه یه کئ گشتی د ژیانیدا دروست دبن، زمان که فن دبن و کیم دهینه بکارهینان، زیده باری ئه فئ چهندي فشارین سیاسی و ئابووری و جفاکین دهره کی ژئ دبنه ئه گه ری مرنا زمانان، کو ب تنی ژناقوونا کومه کا په یقان نینه، به لکو ژناقوونا ناسنامه و دیروک و میراته کی که لتوری په وشه نییرییه. نفیسهر گه له ک جارن د نفیسینین خودا په نایی دبنه بهر بکارهینانا ئه فان په یف و دهربرینین که فن، کو ب که فنخوازی (ئارکایزم) دهیته بناقرون. بکارهینانا ئه فان توخمین که فنار ژ بهر ئه وئ چهندي نینه کو دهق یی که فنه به لکو مه رهمه کا هونه ری ل پشت هه یه. هوزانغان که فنخوازی بکار دهینن داسیمایه کی دیروکی بو بهرهمی خو دروست بکن، یان بو پاراستنا کیش و سه روا و دروستکرنا ئاوازه کا تایبهت مفای ژئ دهیته وهرگرتن. ب فی په نگی، که فنخوازی دبیته ئامرازه کی گرنگ بو دهوله مه ندرکنا دهقی و زیده کرنا کویراتییا واتایی، کو خوانده قانی ب که شه کی جودا فه گری ددهت. که فنخوازی هونه ری بکارهینانا زمانئ دوهییه د ناغ کارئ ئه فرودا بو گه هشتنا ئارمانجین دیار کری. ئه ف که کولینه بو دیارکرنا که فنخوازی ناغان د هوزانین مشه ختیدا ل بن سیبه را ریبازا وهسفی شیکاری هاتیه ئه نجامدان. ئه نجامین ب دهسثقه هاتی ئه وئ چهندي دیار دکن ئه و ناغین هوزانغانی بکارهینای بو مه رهمین نوستالوژیای و شانازیکن ب ژیان که فنا کورده واری بووینه. ئه ف په یفه بووینه ئه گه ری بهرجهسته کرنا زمانئ هوزانئ و دروستکرنا ریتم و سهروایه کی بو دهقی. په یقین کللی: که فنخوازی، که فنخوازییا ناغان، په یقین مری، گوهرینین، بهرجهسته بوون

١. پێشهکی

ئەو گوهرپین و وەرارا د زمانی هەر ملله تهکیدا دروست دبیت ئەگەرکه هندهک په یف و دەربرپین بهینه ژبیرکرن یان گه لهک کیم بهینه بکارهینان، ئەقە ئەگەرکه ئاوی زمانی کهفن بۆ به ره بابی نوی بی نامۆ بیت و ب دروستی د رامن و مه بهستا ئەوان نه گهن. هه له بهت ئەگەر به ریخۆدانه کی د ئەده بیاتا پرانییا ملله تین جیهانیدا بکهین دی بینین زمانی کهفن و په یف و دەربرپین مری و نامۆ بووینه جهی سه رنجا نفیسه ران و گه لهک ژ ئەوان هه ولداینه ب شیوه یین جودا مفای ژ ئەوان په یف و دهسته واژه یان وەر بگرن. ئەقە ژ بوویه جهی سه رنجا بسپۆرین شیوازگه ری و بزاف یا کری وهکی دیاره دهیه کا شیوازگه ری باس بکهن و زارافی که فنخوازی بۆ بکارئینایه. خالا دبیته جهی پرسیارئ ئەوه ئەف ته کنیکا زمانی بۆچی دهیته بکارهینان و چ کارتیکرنی ل دهقی ئەده بی دکهت؟ پتریا بسپۆرین شیوازگه ری د ئەوی باوه ریدانه، که فنخوازی بکارئینانا په یف و دەربرپین و یاسایین که فنن زمانیه، ئانکو پتر دچپته د به رجسته کرنا زمانیدا و په یوه ندیه کا به یز دگه ل لادانی هه یه. ئەری که فنخوازی دشیت هه مان ئەرکین لادانی ببینیت؟

زمانی کوردی ژ ئەوان زمانایه یین هه رده م ژ لای دایرکه ری کورده که فنیه د مه ترسییدا. نفیسه ری کورد ژ هه ست ب ئەقی چه ندی کرییه، هه رده م هه ولداینه زمانی کوردی ژ ژناقچوونی بیاریزن. ئەده بی کوردی ل قوناغین ده ستپکی بزاقه ک بوو بۆ سه لماندنا ئەوی چه ندی، کو زمانی کوردی بی شایسته یه بیته زمانی ئەده بی. پاشی نوکرنا په یقین که فن ژ ل بزاقا ئەده بییا کوردی زیده بوو: هوما

دی بینین گرنگیدان ب په یف و دەربرپین که فن و ره سه ن ئیک ژ تایبه تمه ندین هه ره دیارین ئەده بی هه قچه رخی کوردینه، ئەقە ژ وهک هه وله ک بۆ پاراستنا زمانی کوردی ل هه مبه ر زمانین بیانی، هه روه سا بزاقه کا هوشمه ندانه یه بۆ زقرین کویراتییا ژیان و ناسنامه یا ره سه نا کوردی. مه هوزانین مه لا خه لیل مشه ختی بین چاپکری و ده ستنفیس بۆ که ره سه تی قه کۆلینی ده ستنیشانکرینه و سنوری قه کۆلینا مه هوزانین ناقبری نابۆریت. هه روه سا ژ لای به ابه تیقه ژ ئەم دی کار ل سه ر که فنخوازییا ناقان کهین و که فنخوازییا په یقان ب گشتی و یا رسته سازی ناوه رگرن.

ئەف قه کۆلینه ل ژیر ناقونیشانی "که فنخوازییا ناقان د هوزانین مه لا خه لیل مشه ختیدا": بن پیازا وه سفی شیکاری دیه یته ئەنجامدان. هه وله که بۆ ده ستنیشانکرنا ناقین که فن د هوزانین مشه ختیدا، وهک پینگافه ک بۆ ئەنجامدانا قه کۆلینین به رفره ه د بیافی که فنخوازییدا. ئارمانج ژ ئەنجامدانا ئەقی قه کۆلینی زانینا مه ره مین بکارهینانا که فنخوازییا ناقان و کرتیکرنا ئەوان ل سه ر به ره مین مشه ختی ژ لای هونه ریقه یه. دوو پشکین سه ره کی د قه کۆلینیدا هه نه، پشکا ئیکی لایه نی تیوری ب خو قه دگرت و تیدا باس ژ ته وه رین "که فنخوازی و پۆلی ئەوی د هوزانیدا: زاراف، تیگه ه و دانه نیاسینا که فنخوازی و جۆرین که فنخوازی" دیه یته کرن. پشکا دووی هاتیه ته رخانکرن بۆ لایه نی پراکتیکرنی و ناقین که فن یین گریدای ب "چاندن و ئاژه لداریه قه، ناقی خوارنن که فنن کوردی، ژیانا گشتی یا جفاکی" د ناقا هوزانین مشه ختیدا دیه یته ده ستنیشانکرن. ئەنجامین بده ستقه ده یز ژ ل دوماهیکی دیه یته نفیسین.

سنوردار د ئاف ئاخفتنا پوژاندا هه نه و نفیسه ر د ئاف دهقین خودا بکار دهینیت. شه فیعی که دکه نی د ئه وی باوه ری دایه، کو که قنخوازی "به رده وامییا ژیا نا زمانئ بو رییه د ئاف زمانئ ئه فرودا" (ش فیعی کدکنئ ١٣٧٥: ٢٤) هه له به ت ب زیندی کرن و دووباره بکارهینا نا زمانئ مری د ئاف نفیسن و ئاخفتنیدا ب به رده وامیدان و ساخرنه قه یا زمانئ دهیته دانان: هوما "مه قنخوازی ریکه کا به رجسته کرن و نیاسینا زمانیه و ب ریکه ک بو ئاشنا بوون ب ده برینین که قن دهیته هژمارتن" (حیدری ١٣٩٤: ٧٧٤). گه له ک جارن نفیسه ر یان ئاخفتنکه ر بو هه ر مه به سته کا بیت په یف و ده برینین که قن ل گه ل زمانئ خو تیکه ل و به رجسته دکه ت، ب ئه قن ریکئ وه رگر ب په یف و ده برینین که قن ئاشنا دبن، ئه م دشین ب روونی بیژین: که قنخوازی ریکه کا نو یژه نکرنه قه یا زمانئ که قنه.

ئو په یف و ده برینین نفیسه ر بکار دینت ژ پاشخانا ئه وی یا هزری که لتوری و ره شه نییرینه، "زقرینا ده می بو ری و بییرینا نا ئه وان رویدان و بابه تانه بین د سالین به ری دا پوویدای، ژ لایه کیفه دبیته ئه گه ری قه ژاندنا ئاف و بییره اتین که سه کی یان دیمه نه کی، کو د ده می خودا جه ئ گرن گیدانی بوون. ژ لایه کی دیفه دووباره کرنا ئه وان روویدان و بییره اتنان جاره کا دئ نویووئی دده ته ئه وان په یف و ده برینان" (گرچی ١٤٠٠: ٢٤٧) دگه ل دووباره بکارهینا نا زمانئ که قن ب شیوه کی راسته وخو که لتور و نه ریتین که قن ژئ دهیته بییرهینان و تومارکرن و گریدانه ک دناقه را نه ریت و ژیان و زمانئ به ری و نوکه دروست دبیت. که قنخوازی نه ب تنئ ریکه که بو نو یکرنا زمانئ و بییرهینا نا ده می بو ری، به لکی "ب ته کنیکه کا گوهرینا زمانئ ئاساین بو زمانئ ئه ده بی دهیته دانان" (بابای ١٣٩٣: ن). ئه ق

"archaic" یه (Harper, n.d). ههروه سا "ئارکائیک" ئافئ سه رده مه کییه ل ئافه راستا سه ده بی حه فتئ به ری زاینئ، کو یونانیان ده ست ب پیشئ خستنا ئه وی هونه ری ژ شارستانی هتین که قنن و هکی مسری و پوژه ه لاتئ وه رگرتئ کر بوو. ئه ق سه رده می دبیتن ئارکائیک د گه ل ده ست پیکرنا شه رین ده سپیکا سه دئ پینجئ زاینئ ب دوما هیک دهیته" (زیبا ١٣٩٤: ٩٥)

د زمانئ فارسیدا "باستانگرای یان که ن گرای" (اللهی و برج ساز ٢٥٥:)، ههروه سا "هنجارگریزی زمانئ" (عبدالله زاده ١٣٩٠: ٤٣) ئانکو لادانا سه رده می (ده می) و هنده ک جارن ژئ ئارکایزم بو ئه قن مه به سته دهیته بکارهینان. ب زمانئ عه ره بی ب هه قبه رکرن دگه ل فارسی ب شیوه یه کی به رفره ه قه کولین د ئه قن بیاقیدا نه هاتینه کرن: "هنده ک جارن ل ژیر ئافئ" "الفاظ المهجورة" باسی ئه قن چه ندئ دهیته کرن (ابوبکر، ٢٠٢٢: ٢٦). قه کوله ر ژئ هه بووینه زارائئ "الانزیاح الزمینی" بکارهینا نه (حکمت، ٢٣٧: ١٤٤٤). د زمانئ کوردیدا قه کولینن تاییه ت ب که قنخوازی قه نه هاتینه ئه نامدان: "بن ئافئ" "وشه ی فه راموشکراو - په راویزخراو" (محمه د ٢٠٢٢: ٥٨) باس ژ بکارهینا نا په یقین که قن هاتیه کرن، راسته ئافه روکا ئه قن بابه تی پشکه که ژ که قنخوازی: "ئو ئه وان قه کولیناندا وه ک که قنخوازی سه رده ری دگه ل نه هاتیه کرن. ب شیوه یه کی گشتئ گه له ک ب کورتئ د ئاف قه کولینن کوردیدا دهیته دیتن.

ژ لاین زاراقفه که قنخوازی^١ ئامازه یه بو ئه و په یف و ده برینین د سه رده می به ری دا بکار ده اتن و نوکه بکار ناهین، یان ژئ ب شیوه یه کی کیم و ١ ئه ق زاراقه ب ته مامئ نه هاتیه چه سپاندن و ل بن ئافین جودا باس ژ ئه قن بابه تی هاتیه کرن و هه ر ئیکی ژئ زاراقه ک بکار هینا یه.

تهكنیكه ژ لای گهلهك نفیسه رانفه دهیته بكارهینان بۆ هندی زمانهكی ئەدهبی بدهنه بهرهمی خو ژ زمانی پوژانهیی خهلكی یی جودا بیت. ئەم دشین بیژین: "كهفنخوازی ئیک ژ تهكنیکین نامۆکرنییه" (فتح اله زاده و شهبازی 1395: 18) ب ئەقی چهندی كهفنخوازی نیژیکی دیتنا فۆرمالیستان دبیت ژ بهرکو ب دیتنا ئەوان "تهكنیكا هونەری كەرسته و تشتان نامو دكەت ئانكو ههستكرنا ب تشتان بزەحمەت دئیحیت و پرۆسا ههستكرنی ژی دریز دكەت چونکی ئارمانجا وی جوانکارییه" (حاجی 2000: 61) نامۆکرن وهك تهكنیكه دهیته بكارهینان بۆ هندی وەرگر ب سانهی د بابهت و دهقی ئەدهبی نهگههیت و پرۆسیسا تیگههشتنا دهقی ئەدهبی ئالۆز و دریز دكەت. دهمی خاندەقانهك دهقهکی ئەدهبی دخوینت و پهیقین كهفن دنافا دبینیت هزر د ئەوی چهندی دكەت هندەك تشت د روون نهبوون و پتر هزرا خو ددهقیدا دكەت: هوما "زمان و پهیقین كهفن ژی دبنه ئەگەر درهنگ د دهقی ئەدهبی بگههین" (ثابت، اب برین و جلیلی 1403: 206) ئەقهیه یا چیژهکی ددهته بهرهمی ئەدهبی یی ئارکائیکی. هەر ژ بهر ئەقی چهندی هۆزانقان خو ب بكارهینانا زمانی پوژیی ب تنی فه گری نادەن، بهلكو "د ناف لایین فهشارتی یین زمانیدا دچنه خوار و پهیقین ریتمهكا باشتەر، خوشتەر بۆ گۆهلییوونی و خودان رامانهكا پتر، كو د گهل پهیقین پیش و پاشی خو بگۆنجیت دههلبژیریت، د شیان دایه ئەو پهیق پهیقین كهفن و ئارکائیکی بن" (ههمان ژیدهری بهری).

ئارکایزم ژ لای نفیسه ر و رهخنه گرین ئەدهبی ژی جهی گرنگی دانیه و "رهنگه پشتی کیش و سهروایی، بناقودهنگترین و کاریگه رترین ریکا بهرجسته کرنا زمانی بكارهینانا كهفنخوازییا زمانی بیت" (شفیعی کدکنی 1375: 24) شیانین هۆزانقانی

بین زمانی و تیگههشتا زمانی كهفن ئەگه رهكه بۆ هندی هەر ئیک ژ ئەوان بدانیه جهی ئەوی یی دروست: هوما "ب دیتنا هۆزانقانی ههمی پهیق ب هیز و د ئەدهبییه (شاعیرانه) نه و پیدقیه جهی ئەوان یی دروست بنیاسین" (اسداللهی و مهر اور 1397: 48) مه بهست ژی ئەوه هەر پهیق و دهربرینهكا كهفن ئەگەر ل جه و دهمی دروست د ناف دهقیدا نههیهته بكارهینان ب ئهركی خو یی هونەری رانابیت و ئەو رۆلی ئەو د ئەدهبیكرنا زمانیدا دبینیت ب دروستی بجهناهیته و پیدقیه د ئاڤاكرنا هەر هۆزانهكیدا مفا ژ گهلهك هوکاران بهیته وەرگرتن، كو نهستی هۆزانقانیان ژی دهوروبه ران ههیه. كهفنخوازی ب مه رهم و ئاگه هداریا هۆزانقانی بیت یان ژی بیئاگه هییا ئەوی بیت، هندەك ئەگەر ل پشت هه نه، هەر چهنده ئەف ئەگه ره د ریزهینه و مه رج نینه ل دهف هه می هۆزانقانان هه بن یان وهکی ئیک بن: هوما دی ئاماژهی ب هندەك ژ ئەوان كهین: - شیان و تاییه تمه ندیاا زمانیا هۆزانقانی: كه سایه تی و ژیا نا هۆزانقانی کارتیكرنه كا راسته وخو ب زمانی ئەویقه ههیه، ب شیوه کی كو حهزا دویفچوونا بابه تین كهفن و تیگه لكرنا ئەوان دگهل یین نوی ریکی بۆ خو ش دكەت په نایی ببه ته بهر شیوازی ژیان و كه لتوری بهری و د هه مان ده مدا زمانی بهری ژی بكار بهینیت (صفری و طالبی و گرجی 1397: 200)

ئیساتیکا دهقی: ب تنی گریدایی جوانیا په یقان نینه، بهلكو تیگه لهیه كا ئالۆزه ژ زمان، په یكه ر، نافه رۆك و هه ستا خوانده قانی. ستوینا سه ره کی یا ئیساتیکا دهقی زمانه. نفیسه ری سه ره كه فتی وهکی هونەرمه ندهکی یه كو په یقان وهکی رهنگان بكار دئینیت. هه لبژارتنا هەر په یقه کی نه ب تنی ل گۆره ی واتایا وئییه، بهلكو ل گۆره ی ئاوان، کیش و

بۆ ژیان و سەردەمی بەرئ دزقریت و هزر تیدا دکەت و خەمی ژئ دخت، وەکی هەر بیافەکی دی یی ژیانئ نۆستالۆژییا د ناڤ ئەدەبی ژیدا رەنگفە دەت. ڤهگەریان و زقپین سەردەمئین بەرئ و کەڤن ژئ گریدانەکا راستەخۆ ب کەڤنخوایییڤه هەیه:هوما "ب بۆچوونا شارەزایین ئەدەبی، کەڤنخوایی ژئ شیوہیەکی نۆستالۆژیاییه" (صفری و طالبی و گرجی ٢٠٢١: ٢)

٣-١-٢. جۆرین کەڤنخواییی

پۆلینکرنین جودا بۆ کەڤنخواییی دەیتە کرن، د هەندەک ڤهکۆلیناندا کەڤنخوایییا (دەنگ، پەیف، کار و رستەسازی) (اسد اللھی و مەرآو ١٣٩٧: ٤٧) ب جۆرین کەڤنخواییی دەیتە ل قەلەمدان، هەر ئیک ژ ئەوان ژئ ل سەر چەند پشک و جۆرین دی دەیتە دابەشکرن. د ئەڤی پۆلینکرنیدا وەکی دیار بکارهینانا کاری، کو پیکهاتەیهکا رستییە، ب جۆرەکی سەربخۆ یی کەڤنخواییی دەیتە دانان. ژیدەر ژئ هەبووینە هەر ئیک ژ (کار، ناڤ، هەڤالناڤ، هەڤالکار و نامراز) (یاسینی و مدرسە ١٣٨٦: ١٤) ب کەڤنخواییی پەیفان هەژمارتینە، ئانکو کاری ژئ وەک جۆرەکی پەیفی دانن. بەرەلەقترین بۆچوون، د پتریا ڤهکۆلینین ئەڤی بیافیدا هاتینە کرن، د ئەوی باوەریدانە کو "کەڤنخواییی دوو جۆرن: کەڤنخوایییا پەیفان (lexical archaism) و کەڤنخوایییا رستەسازی (cyntactical archaism) (ارجمندی و ارجمندی ٢٠١٧: ٣) هەر ئیک ژ ئەوان جۆران ژئ چەند چەق ژئ دچن و ب شیوہیەکی بەرفرەه د بیافی ئەدەبیدا دەیتە بکارهینان. ئەم ژئ دی ل دویف پۆلینکرن دۆماهیکی مە نامازە پیدای جۆرین کەڤنخواییی دەیتە دیارکرن.

وی هەستا کو د ناخی خواندەڤانی دا پەیدا دکەت، دشیانداییه پەیفەکا ئارکائیگی ژئ ب ئەڤان کاران راببیت. دروستکرنا وینەیین شعری ب هەر تەکنیکەکا بیت رەهەندەکی نوی و کویرتر دەتە دەڤی. ئەڤ وینە نە بتنی خەملاندن، بەلکو نامرازن بۆ گەهاندنا هزرین ئالۆز ب شیوہیەکی هەستیار و جوان. ریتما رستان و گوهورین د درییژئ و کورتیا ئەواندا، ئاوازهکا ناڤەکی پەیدا دکەت کو خواندنئ خوەشتر و کاریگەرتر لی دکەت. ئیستاتیکا دەڤی ب کارلیکا دگەل خواندەڤانی تەمام دبیت. دەڤی هونەری ئەوہ یی کو دشیت هزر و هەستین خواندەڤانی بلقینیت، پرسیاران ل دەڤ وی پەیدا بکەت و وی نەچار بکەت، ب شیوہیەکی کویرتر ل جیہانی بنیریت. جوانییا دەڤی د ئەوی چەندیدایە، دەرڤەتی دەتە هەر خواندەڤانەکی ل گۆرەیی ئەزموون و کەلتوری خۆ واتەیهکا تاییەت ژئ وەرگریت. ئەو کارتیکرنا کو پشتی خواندنا دەڤی د هزر و دەروونی مروڤی دا دمینیت، راستترین پەیفەرە بۆ سەرکەفتنا ئیستاتیکی یا وی کاری. لەوما ئیستاتیکا دەڤی گەوہەری هونەری نڤیسینییه. ئەو هیزە یا کو پەیفین بیگیان دگوهوریت بۆ ئەزموونەکا زیندی و نەمر، دەڤی ژ ئاستی راگەهاندنئ بلند دکەت بۆ ئاستی هونەرەکی بلند دشیت پەيامان ب جوانترین شیوہ بگەهینیت.

- نۆستالۆژییا: هۆزان ب شیوہیەکی گشتی هەلگرا چەند مەرەم و ئارمانجایە و دبیت ئیک ژ ئەوان نوستالۆژییا بیت. "نۆستالۆژییا چەمکەکی دەروونی دواتر ئەدەبییە. بە واتای گەرانەوہ بۆ رابردوو و حەسرەتکیشانە بۆ لەدەستدانی شکۆمەندیەکانی رابردوو دیت" (اسماعیل ٢٠٢١: ٢) نە ب تنی هۆزانڤان و نڤیسەر، بەلکو چیدییت ئەڤ هەستە بۆ هەر کەسەکی پەیدا ببیت. د ناخ و دەروونی خۆدا

وهرگری ب ئەوان پەيقان دروستکرنا وینەیان د مێشکی ئەویدا ئەگەرەکه بۆ هندی بیژین ئەف پەيقه پتر شیاينه خو دیار بکن. دەمی ھۆزانقان دناقبەرا دوو پەيقین ھەڤواتادا، پەيقا کیمتر د ناف زمانی رۆژانەدا دەیتە بکارھینان ھەلدبژیریت، ئەفە مفاوەرگرتنە ژ کەڤنخوازییا پەيقان. بکارھینانا پەيقین د زمانی ئەڤرودا ناھیتە بکارھینان، زیدەباری وئ چەندی کو دەیتە نوێکرن و جارەکا دی د ناف زمانیدا دەیتە ڤەژاندن. دگەل ئەوئ چەندی ژئ لیچ دبیزیت: پیدئیه ھۆزانقان ل دەمی بکارھینان و بەرجستەکرنا پەيقین کەڤن ھەر ئیک ژ "رۆلگێران، ئاراستەکرنا و ئارمانجداری" (صفوی ٤٨:١٣٧٣) یا ئەوان بەرچاڤ وەرگری، بەروڤاژی ئەڤئ چەندی دی بیتە ئەگەرئ ئالۆزییا زمانی و تیکھەلبوونا توخمین ھۆزانی، ئانکو ل ھەر جھەکئ پەيقین کەڤنار ھاتنە دیتن، ب ئەوئ پامانی نینە لادانەکا ئەدەبی دروستبوویە و زمانی دەقی یئ بەر ب شعرییەتیڤە چووی: دوێڤ مەرچین لیچی دەستنیشانکرین دڤیت وەرگر ل دەمی دیتن و گوھلبوونا ئەوان پەيقان چێژ و خوئیی ژ بەرھەمی ئەدەبی ببینت.

دابەشکرنا جوړین کەڤنخوازییا پەيقان ل دوێڤ جوړین پەیقی دەیتە کرن:ئ ھندەک ڤەکوڵەر چەوانییا بلیڤکرنا کەڤنا پەيقان ژئ ب جوړەک ژ جوړین کەڤنخوازییا پەيقان دەژمیرن و ئەو د ئەوئ باوهریدانە "بکارھینانا بلیڤکرنا کەڤنا پەيقان دبیتە ئەگەر زمانی ھۆزانقانی ژ زمانی رۆژانە دویر بکەڤیت و نیزیکی زمانی کەڤن ببیت، ھندەک جارن بلیڤکرنا کەڤنا ھندەک پەيقان ب تنئ ب لیڤگۆھرین یان ژبیرن یان گۆھرینا پیتەکی دروست دبیت" (فتح و درخوش ١١:١٣٩٧) دەمی ھۆزانقان بزاقا بکارھینانا ئەڤئ جوړئ بلیڤکرنا دکەت دیار دبیت "د ھەر رەوشەکیدا ھۆزانقان ل دوێڤ پیدئیییا ریتم

بازنەیدا دبینیت:ھوما ھەرۆھکی شیوازی ریزمانی و رستەسازی پەيقین کەڤن و نوی ژئ د ناف زمانیدا ھەنە. ھەر دەم پەیف ئەو کەرەستەیی خاڤە یئ دەستین ھۆزنانیدا بۆ ئاڤاکرنا بەرھەمی خو بکار دەینیت، ئەو پەيقین ھۆزانقان بکار دەینن ژ ڤەرھەنگ و سەر دەمین ژ ھەڤ جودانە و "ب بۆرینا دەمی ژئ پەیف بەیز دبن و ھیزا خو ژ دەست دەن، تیفکلی خو دھاڤیژن، کەڤن و سست دبن، دبنە پەيقین ب سەرڤەچووی، ھندەک جارن دووبارە زیندی دبنەڤە و رامانا خو دگۆھرئ" (الھی و برج ساز، ب. س: ٢٥٩). بکارھینان و دووبارە ساڤکرنەڤەیا ئەڤان پەيقان ب شیوہیەکی بەرچاڤ ل دەڤ ھندەک نفیسەران دەیتە دیتن مەرچ نینە دووبارەکرنەڤەیا ئەوان پەيقان ھەر ب پامانا خو یا رەسەن بیت و دشیان دایە پامانەکا نوی پی بەیتە دان. "ھندەک جارن ھۆزانقان ب بکارھینانا جوړەکی پەيقان خاندەڤانی بۆ دەمین کەڤن دیرۆکی دزڤرینیت، بۆ هندی بشیت ئەو پەيقین د بن توژا دەمیدا بەرزە بووین گیانەکی نوی بدەتی و بابەتی ھۆزانا خو ب دیرۆکا بۆرێڤە گری بدەت" (گرچی و جرفی و سجادی و مختاری ١٤٠٠: ٢٤٨) ھۆزانقان ب ئەڤئ چەندی تاییەتمەندییەک جودا ب بەرھەمی خو دبەخشیت، د ڤەکوڵینین ئەدەبیدا دبیزنە ئەڤئ تەکنیکا زمانی کەڤنخوازییا پەيقان.

کەڤنخوازییا پەيقان "بکارھینانا پەيقین ھیلای و کەڤنن زمانی کو د زمانی رۆژانەدا ناھیتە بکارھینان و ھندەک ژ ئەوان دمرینە" (اسد الھی و مەرآور ١٣٩٧: ٥٣) مەرچ نینە ئەو پەيقە ھەمی د مری و ھیلای بن، بەلکی دشیان دایە بیژین ھندەک ژ ئەوان دمرینە، ب پامانا وئ چەندی دەیت ھندەک جارن ئەو پەيقە ب تەمامی نەمرینە، بەلکو کیم دەیتە بکارھینان و ل دەراڤین مرنینە. کاریگەر بوونا

و نهستی خۆ مفای ژ شیوهیین جودا جودایی ئیک په یف وهردگریت، کو ب تنی ئیک ژ ئەوان شیوهیان د زمانی رۆژانه دا دهیته بکارهینان" (کدکنی ١٣٨٤: ٢٥) د پتریا هه کۆلیناندا ل دویف جورین په یقان پۆلینکرن بۆ جورین که فنخووزیا په یقان دهیته کرن و ب ئەقی چەندی هەر ئیک ژ (کار، ناف، هه قالناف، هه قالکار و ئامراز) (یاسینی و مدرسی ١٣٨٦: ١٤) ب جورین که فنخووزیا په یقان دهیته هژمارتن. زیدەباری ئەوی چەندی ریزبەندیین ئەوان ژ هه ف د جودانه هەر ئیک ژ ئەقان جوران ژى هندەک تاییین دی ژى دچن، ئەم دى بزاقى کهین گەلەک ب کورتى ئەقان جوران بەهیه نیاسین:

که فنخووزیا کاران: سه بارهت ئەقی جورى ئەم دشین بیژین: "ئەو دەربرینین کارین ئەوان ب شیوازی که فن هاتینه نفیسین، هەر چەندە دبیت مفا ژ پیکهاتا په یفسازییه کا جیگیر ژى وەرگریت: ب دەگمەن دشین سیمایی خۆی که فن نیشا وەرگری بدەن" (علی پور ١٣٧٨: ٣١٤) ئەو شیوازین که فنین په یفسازیی بین کار پیدهاته دروستکرن، ئەگەر ژ لایى هۆزانقاناقه بهینه بکارهینان، ب که فنخووزیا کاران دهیته هژمارتن. د زمانی فارسیدا ئەف جورى بکارهینانی پتر دهیته دیتن، چونکی ئەو گوهرینین ب سەر زمانی ئەواندا هاتی پتر د بەرچاقن ژ لایى دارشتنیقه، دەمی هۆزانقان ب شیوهی که فن کاران بکار دهینیت سیمایه کی ئارکائیکی ددهته بهرهمین خۆ، زیدەبارى شیوازی په یفسازیی ئەو کارین ل دەمی بۆرى د ژيانا رۆژانه یا خەلکیدا دهاتته بکارهینان و نوکه ئەو کاره نه مایه دەمی هۆزانقان د نافا دهقین خۆدا باس ژ ئەوان دکەت ب که فنخووزیا کاران دهیته هژمارتن. یان هندەک کار هەر مایه لی په یفهک دی بۆ دهیته بکارهینان و په یقا که فن هاتیە ژبیرکرن.

که فنخووزیا ناغان: ناف وەک جورەکی په یفی ل قوناغین جودا بین ژيانا جفاکی و ل دویف پیدقییا ژيانا سەردەم گوهرین ب سەردا دەین و هندەک جارن ناغین تاییهت ب هندەک تشت، جه جلك و هەتا ناغین تاییهت بین کهسان ژى ئیدی ژلایى خەلکیقه و د زمانی ئاساییدا ناھیتە بکارهینان و دبیت ئەگەر بکاربهین ژى ب شیوهیه کی کیم بیت. بۆ نمونە (سۆل، پەلۆخ، قەلەن، جۆخین، شکارته، گولواز، هریشک، پند، خفتان و... هتد). هەلبەت ئەو ناغین دهیته بکارهینان د شیاندایه ناغین گریدای ژيانا جفاکی ب گشتی، چاندن و پەلەوهری، ناغین تاییهت ب جلو بهرگانقه، خوارنین کوردی، ئامیر و بابەتین کارسازیا گشتی و... هتد: بن. یا گرنگە هۆزانقان ب لیزانی ئەقان ناغان د بهرهمین خۆدا بکار بهنیت بۆ هندی بشیت بیته ئەگەر تاییهتی بوونا ئەوی په یفی د ناف دهقیدا.

که فنخووزیا هه قالناغان: ئیک ژ جورین دی بین که فنخووزیا په یقان بکارهینانا هه قالناغین که قنه "مفا وەرگرین ژ ئەوان هه قالناغین د سەردەمین بهریدا دبەلاقبوون و هۆزانقان دەمی بکار دهینت دگەل دەق و مەبهستا ئەوی د گونجای بن، دبنه ئەگەر بهرجسته بوونا زمانی هۆزانى..." (یاسینی و مدرسی ١٣٨٦: ٢٥) ئەو گوهرینین بەردەوامین ل ژيانا مروقیدا دروست دبن ب شیوهیه کی گشتی کارتیکن یا هەى ل سەر دەربرین و وەسفرکران ژى، ئەو دەربرینه دەمی د هۆزانیدا دهیته دیتن ب که فنخووزیا هه قالناغان دهیته ل قەلەمدان.

سه بارهت که فنخووزیا هه قالکاران ل سەردەمین بهری ناغین هندەک جه و دەمان و چهواى... هتد، دجودا بوون ژ بین نوکه بۆ نمونە (سقاندە، ساپیتهک، کولینک، زرتۆپزی، ز زیخی، ئاخلیقه... هتد)، هندەک هه قالکارن نوکه ناھیتە بکارهینان. و

دیروکی و شارەزایی ئەوان ژێ کیم بوون. مەلا خەلیل مشەختی ناڤی وی یی دروست "خەلیل سەلمان خابور" ٥: سالا ١٨٩٨ی ژ دایکبویە و ل سالا ٢٠٠٧ی وەرکریبە. بەرەمەکی باش یی ھوزانان ھەبە و ھەتا نوکە ب تەن بەرگەک ژ دیوانا ئەوی ھاتیە چاپکرن و یین دی وەک دەستنقیس ماینە. مشەختی ژیبەکی درێژ بریبە و د قوناغین جودا دا ژیاہ: ھوما ژ لای پۆخساریفە کیشین "عەرۆزی و خۆمالی و ئازاد" بکار ھیناینە و ژلای ناڤەروکیفە ژێ بابەتی ھۆزانین ئەوی د نوی بووینە. مشەختی د ھۆزانین خۆدا باس ژ کاودانین کوردستانی یین د سەر دەمی ئەویدا پرووی دای کرینە. ھەر ئەف چەندە بوویە ئەگەر ب ھۆزانفانەک ھەچەرخ بەیتە ل قەلەمدان. مشەختی دیدەقانی گەلەک گۆھرینین ژیا نا جفاکیا کوردی بوویە و گەلەک ژ ئەوان تەشتین گریدای ژیا نا پۆژانە یا خەلکی، وەکی خوارن، جلوبەرگ، ئامیرین تاییەت ب چاندن و شەر و پیدڤیین ژیا نی، ھندەک کار و... ھتد؛ یین ئیدی خەلک بکار ناھینیت یان کیم بکار دەین، د ھۆزانین خۆدا بکار ھیناینە، ب ئەفی شیوہی:

٤-١. ناڤین گریدای ب چاندن و ئازەلدارییفە: بەلگە یین میژووی ئەوی چەندی دەنە دیارکرن، کوردستان وەک ئیکەم جہی دەسپیکرنا چاندنی دەیتە دانان و چاندن و بخۆدانکرن تەرش و کەوالی ب پشکەک سەرەکی ژ ژیا نا کوردان بوو. ئەف چەندە بوویە ئەگەر گەلەک پەیف و دەربرین ھەبن تاییەت ب ئەفی کاریفە بەیتە بکارھینان ھەر ئیک ژ ئەوان ناڤەک تاییەت ب خۆڤە ھەبیت. زیدەباری ئەوی چەندی ھیشتا ل گەلەک دەڤەرین کوردستانی خەلک کاری چاندن و تەرش و کەوالی دکەت: یی پیشکەفتن و کارناسانی د ئەفی بیافی ژیدا ھاتینە کرن، ئەو نویکرنە بوونە ئەگەر پەیفین تاییەت ب

ئامرازان ژێ ب ھەمان شیوہی جۆرین دی یین پەیفی دکەفندا بکار دەاتن و نوکە د زمانی پۆژانەدا ناھینە بکارھینان: یی د ناڤا دەڤین ئەدەبیدا مفا ژێ دەیتە وەرگرتن. ھەژێ ئامازەپیکرنییە کو چ وەک شیوازی پەیفسازیی یان ژێ مەبەست و پامانا کەفنا پەیفان دەمی د ناڤا دەڤی ئەدەبیدا جہی خۆ دکەت، سیمایەکی ئارکائیکی دەتە دەڤی، ئەڤجا ل دویف جۆری پەیفی دەیتە دەستنیشانکرن کو کەڤنخوازییا ناڤان، کاران، ھەڤالکار و ئامرازانە.

پشکا دووی:

٤. ناڤین مری و کیم بەلاڤ د ھۆزانین مشەختیدا:

مللەتی کورد مللەتەکی کەڤنە و بەری ئەو بەحسی ژیا نا خۆ بکەن و ھەبوون و تاییەتبوونا خۆ بسەلمینین، ڤەکولەرین بیانی بەحسی ئەوان کریبە و ژیا ن و کەلتوری ئەوان تومار کریبە. جوگرافیا کوردستانی و ئاسیبوونا دەڤەرین کوردان ئەگەرەک بوویە، ھاتنوچوون و تیکەلیکرن دگەل دەوروبەران ژێ یا ب سانەھی نەبیت. ھەر ئەف چەندە پالدر بوویە بۆ ھندی تاکێ کورد بۆ دابینکرن پیدڤیین ژیا نی ب گشتی پشتبەستنی ل سەر خۆ بکەت. ھەر وہەکی دەیتە گۆتن "پیدڤییاتی ماکا چیکرناہ": ھوما دی بینین ژبۆ تژیکرنا پیدڤیین پۆژانە د ھەمی بیافین ژیا نیدا کوردان کارسازی کرینە و ئەڤ کارسازی دەم بۆ دەمی و چەرخ بۆ چەرخ ھاتینە گۆھورین و زیدەکرن و باشتکرن و ب سانەھیکن. پشتی گۆھرین ب سەر ژیا نیدا ھاتی و کورد و مروڤایەتی ھەمی کەفتیبە بەر پیلین تەکنولۆجیایی د بیافی کارسازی ژیدا پیشکەفتن دروستبوون، ب ئەفی چەندی کارساز ییت بەری ب پاشکەفتن و کەڤن بووی ھاتنەدانان و بوونە بابەتین

ئەفی کاریفە ژى دگەل ئامیر و ریکین ئەوان کەفن ببن و بهینه ژ بیرکرن. مشەختی جەه ئەقان جۆره پەیفان دناف بەرەمەین خۆدا کرینه، بۆ نمونە دبیتیت:

هەر مەتایی کوردەواری کەفنه دەریی بوون، کراس کەفنه شەل سەر رستی دادای نە پنی مای، نە ئەساس کەفنه پیناڤان نەپرسە، کۆپەلین و جل و جۆر بی ل نافی خانى بەلاقبووين، قەد وەرپس رەشم و قەداس (مشەختی ٢٠١٢: ٢٤٣)

د ئەفی دەقیدا هەر ئیک ژ پەیفین (کۆپەلین، رەشم، قەداس) پەیفین کەفنن و مەبەستا هوزانقانی ژ بکارهینانا ئەوان زیندیکرن و بیرئینانەفەیا ئەوانە و بەرچاڤکرنا ژيانا جفاکی کورد و ئەفە ژى بۆ هەستکرن ب بەرپرسیاریی بەرامبەر بەهائین نەوئەوئەوی و جفاکی بین هوزانقانی دزڤریت، هەر ئیک ژ ئەفا نافیان بۆ ئەفی مەبەستی دەینە بکارهینان: کۆپەلین: ژ بۆ دەواران دەهاتە بکارهینان، وەکی بازنەکی دەهاتە دروستکرن ب نیرەیفە دکر و دەافیتنە سەر ملی گا و دەواران دا ل دەمی جۆتی بریندار نەبن. ئەگەر بشیوئەیهکی ئاسوی بەری خۆ بدەینە ئەوی نیفەدیرا هوزانی، هەر ئیک ژ دەنگین (ک، و، پ، ه، ن) پینکەتەیین پەیفە کۆپەلین، پتر ژ جارەکی دووبارەبووینە و ریتەکا ناڤخۆی دروستکرییە.

رەشم: جۆره هەفسارەکە بۆ دەواران دەیتە بکارهینان وەکوو هیستران، وەرپسەک پینەیه، بۆ هندی دەواری ل دویف خۆ بکیشن و پی گری دەن. قەداس: بۆ داسین کەفن بکار دەیت. ئینانا ئەفی

٢ "سەرگوه" ژى پیدەیتە گۆتن، ئەف ئامیرە دەمی ب سەری دەواری فە دەیتە گریدان دەوار دکەفیتە بن دەستەلاتا خودانی فە و چ بو ئینان و برنی یان ژى گریدانى ل مال یانژی ل چەراندى. بۆ پتر پیزانینان بنیره پەرتووکا "کارسازییا کوردەواریی" یا بەکر عەبدولکەریم کۆڤلی.

پەیفی ژ لایى هوزانقانیفە ل دووماهیکا نیفە دیری بۆ مەرەما دروستکرن سەرۆایەکی بوویە؛ ژبەرکول دووماهیکا نیفە دیری بەری ژیدا هەر ئیک ژ پەیفین (کراس و ئەساس) هاتینە.

هوزانقان د هوزانەکا دیدا دبیتیت:

پند و پلپلک، کێچە بۆغە، کړنیی پان و بەرین یەک دەقیقە دى ژ نافی بەن، دەیکە خەج دگەل پیرە ئاس (مشەختی و مشەحتی ٢٠١٢: ٢٤٤)

د ئەفی دەقیدا پەیفین (پند و پلپلک، کێچ، کړنی) نافی هەدەک ژ ئەوان میروولەیانە بین دکەفنه لەشی گیانەوهران: بی وەکی دیار هەر ئیک ژ "کێچ و کړنی" ژ ئەوان پەیفانە بین نوکە ژى تا رادەیهکی ل هەدەک دەفەران دەیتە بکارهینان. پەیفین "پند و پلپلک" نوکە ناهینە بکارهینان یان ژى کیم دەبەلاقن. هەر ئیک ژ (چکینە، پند، کەپلە، ئەسپی) ژى بۆ دەیتە بکارهینان. ب ئەوان کړنیان دەهاتە گۆتن بین دکەفتنە لەشی مریشکان و ل هەدەک دەفەران ژى دبیتنی پندک. بکارهینانا ئەقان پەیفان زیدەباری ئەوی چەندی ژبەر دووبارەبوونا پیتا "پ" ریتەک دروستکرییە، بووینە ئەگەر بەرجستەکرنا زمانی ژى. ژ لایەکی دیفە ئامازەیهک بۆ دەستەللیا ژنا کورد کاروبارین ئازەلداریتدا.

هوزانقان دەقەکی دیدا دبیتیت:

ئەو چ پارتە، ئەو چ کارتە، یان شکارته، یان زەفی ئەو چ کەندە، ئەو چ گەندە، خەلک ژ بەر بینى رەفی ئەو چ خشخاشن، چ ئاشن، جار بلند و جار نەفی ئەو چ توپن، چ حلوپن؟ ما تو شیرى و خەلک رەفی؟ (مشەختی، ب. س، ب. ل)

د ئەفی دەقیدا ژى هژمارەک پەیفین نامۆ و سەرنجراکیش هەنە، پەیفە "شکارته" هاتییە بکارهینان، کو پارچە عەرەدەکی بچویکە، ژ بۆ کەسەکی هەژار یان کەسەکی خودان پیدفین تاییەت

هاتینه ئاماده کرن: هوما دی بینین دگهل نه منا ئەوان خوارنان ناڤین ئەوان ژى بهر ب بهرزه بوونى و ژناقچوونى دچن. مشهختى د هوزانین خودا گهلهک باسى خوارنین کوردی دکهت، بۆ نمونه:

مه ههيه دانودکاک و گارس و گهنمۆک و کهشک بهلگه ميو ژى هسک کرينه، ههر دوو کچ، خانى و مهياس (مشهختى و مشهختى، ٢٠١٢: ٢٤٥)

د ئەڤى دهقيدا هوزانقان قيايه دهوله مهنديا کهلتورى کوردی د بياڤى خوارناندا ديار بکهت، وهک شانازيکرن ب دهوله مهنديا کوردان د ئەڤى بياڤيدا. ههر بۆ ئەڤى مه بهستى هندهک ژ ئەوان پيدڤيين کورد وهک پیکهاتا خوارنا بکاردهين د هوزانيدا بهرجسته کرينه. ژ ئەوان ژى (دانودکاک، گارس، گهنمۆک، کهشک و بهلگه ميو) و ههر ئیک ژ ئیک ژ پهيفين (گهنمۆک، کهشک و بهلگه ميو) ههتا نوکه ژى مفا ژى دهيته وەرگرتن. دگهل ئەوئ چهندي کو نوکه وهكى ئەوى شيوهيى هوزانقانى باس کرى، کو هسککرنه ناهيته بکارهينان، بهلکى ل ناڤ ئاڤا خوئ يان ژى د بهفرگراندا دهينه هه لگرتن: بۆ هه مان مه بهست دهينه بکارهينان. سه بارهت په يڤا "دانودکاک"، راسته وهک کهرسته دهينه بکارهينان: بۆ وهک په يڤ نوکه ناهيته بکارهينان. "گارس" ژى يى کهڤنه و نوکه وهک خوارن و وهک په يڤ ژى گهلهک کيم دهيته بکارهينان. مه ره ما هوزانقانى ژ بکارهينانا ئەڤان په يڤان زڤرينه بۆ ژيانا بهرى دانه نياسينا جوړين خوارنين کوردی و ژيانا جڤاکیيا يا کهڤنا کوردی بۆ بهرهبابى نوى. دانودکاک: ئەو ئەرزاق و مه تايى خه لکى بۆ زڤستانى کۆمدر و هلدگرت. يان ژى "کوما دانين هيرانى، يى کو بۆ خوارنى د مالدە دئيته به ره هڤکرن" (شاهين، ٢٠٢٣: ٩٥٢). گارس: ههر ئیک ژ په يڤين (گاورس، ئەرز، مه رزن) ژى بۆ دهينه بکارهينان، کو "گيا و شينکاتى خوانى،

يان مه لايى گوندى چاندى لى دهاته کرن. بکارهينانا ئەوئ دگهل ههر ئیک ژ په يڤين (پارته، کارته) بوويه ئەگەر رپتمه کا ناڤخويى بۆ دهقى دروست ببیت. ههروهسا بیرهينانهڤهيا ئەڤى کريارى وهک کارهک مروڤايه تى د ناڤ نهريتین کوردهواريدا هه بوويه، ههر ئەڤ چهنده بوويه ئەگەر په يڤ ژى بهيته بهرجسته کرن و زمانى هوزانى نامۆ ببیت. ددهڤکى ديدا هاتيه:

بوونه کافل، پرکه پاڤل، کورد ل ناڤ دهردا مريى گش دیناره و پر خواره، گورگى هاره ئەو ئەمير داوه شاندى، زک هه شاندى، ژار مراندى، گهل فهڤير (مشهختى، ب. س، ل. ب.)

خوار: ژ جوهاى مهزنتره، يان ژى ئەم دشينين بيژين: ئەو ژى جوهاهه که: بۆ گهلهک يى مهزنه، ژ موييت په زى رهش (بزنى) دهيته چيکرن. زيدهبارى ئەوئ چهندي په يڤه کا ئارکائيکيه، ئەڤ چهنده نه بوويه ئەگەر دناڤ دهقيدا رۆلى خو نه بينت، بهلکو په يڤا (خوار) هه ماههنگيه کا باشا رامانى دگهل په يڤين دهر بهرين خو ههيه. ژ لايهکى ديڤه بکارهينانا ئەوئ په يڤى وهک بیرهينان و زڤرين بۆ ژيانا گۆندان و بهرى بوويه. ههروهسا دووباره بوونا پيتا "ر" و برگهيا "اره" د هوزانيدا بوويه ئەگەر وهرگر چيژهکى ژى وهرگريت ژ بهر ئەوئ رپتما دروست کرى.

٤-٢. ناڤين گريڤاي ب خوارنين کهڤنه: خوارن ژى ژ ئەوان بابته تانه بين جهى خو د ناڤ کهلتورى کورديدا کرى، زيدهبارى هه بوونا جوړين خوارنين جودا ژ دهڤه رين کوردستانى، گهلهک خوارن ژى هه نه وهكى ئيکن و شينواز و پیکهاتا ئەوان ئيکن: بۆ ل ههر دهڤه رهکى ناڤهکى ديژيتى، گهلهک ژ ئەوان خوارنان نوکه نه ماینه و هه بووينه ژى ژ ميژه زه مينه يا نه مانى بۆ خو خوش بوويه و کيم

یئ ژ بنه مالا گهنم و جه هی. ل جهین هشک و گهرم دئیته چاندنو ههتا میتر و نیقان ژی به ژنی دکت (شاهین ۲۰۲۳: ۱۸۶۲). جوره دانه کئی گره وهکی گهنمی، بهرئ دکره ئار. چیچاڤک عهزیزه، جه ژنا مه کوردان بای گیزه گیزه، پاییزه سهردان یاری کوتلدهو، تیرمه و هافین زک کهفته حه و حه و، تیشت و فراڤین (مشهختی و مشهختی ۲۰۱۲: ۴۷۰). د ئەڤی پاچه هوزانیدا (چیچاڤ و کوتلدهو) ههردوو ناڤین خوارنن کوردینه: چیچاڤک ژ ئەوان خوارن و ناڤیه بین ناهینه بکارهینان و ئەگه ل دهڤه ره کئی هه بیت گه لهک یا کیمه، بکارهینانا ئەڤی په یڤی لادانهک دروست بوویه و بۆ وهرگری بوویه جهی سه رنجی و زمانئ هوزانی بهرجسته کرییه. هوزانقانی دڤیت ئەوی چه ندئ بدهته دیارکرن د ژيانا رۆژانه ییا تاکئ کوردا زیده باری دهوله مهنديا جورن خوارنا هه ر ئیک ژ ئەوان ژئ ل ده مین جودا دهیتته دروستکرن. چیچاڤک ل وهرزی پاییزی دهیتته دروستکرن و ب تاییهت ژئ بۆ هه لکهفتین وهکی جه ژنا و هه وره سا کوتلدهو ل وهرزی هافینی دهیتته دروستکرن. هه رچه نده ل وهرزین دی ژئ دبیته ئەڤ خوارنه بهینه ئاماده کرن و خوارن: وهکی دیار وهرزین ئەوان تاییهت ترن. هه لبهت زفرین و بیرهینان ل ژيانا بهرئ و خوارنن که فنین کوردی ئیک ژ نارمانجین بکارهینانا ئەوان ناڤیه. چیچاڤک: جوره کئی خوارنییه، "ئهو شوڤایی ژ گارسی چی دکن" (هه مان ژیده ر ۵۲۱).

دانقوت و دانلوق، ئەگه ر ته تیر خار زک که ته بۆقه بۆق، ته نوور ته دا کار ل جه ژنه قوربان، سه رسال و نه وروز گوشت نه چوو قازان، چرخویسه پیرۆز (هه مان ژیده ر ۴۷۰)

هوزانقان د ئەڤی پارچه هوزانیدا وه سا ددهته دیارکرن هه ر ئیک ژ (ماشنا ب ترشی، زپه پوونگ،

دانقوت، دانلوق و چرخویسه)، ژ ئەوان خوارنانه بین کورد ئاماده دکن، هه ر چه نده دانقوت و ماش و پوونگ هه تا نوکه ژئ بین ههین و خه لک ئاماده دکن و دخون: ئی ناڤی هندهک خوارنان ب شیوه کئی مه جازی بۆ مه بهستهک دی دهیتته بکارهینان، د ئەڤی ده قیدا بۆ هه مان مه بهسته فهره نگی هاتیه بکارهینان و مه ره ما هوزانقانی گرنگیدان و دانه نیاسینا ئەقان خوارنانه، هه ر چه نده ب باشی په سنا ئەقان خوارنان نه هاتیه کرن وه سا دیار دبیت خوانین هه ژارانه و ژ نه چاری دخون. مه ره ما هوزانقانی ئەوه ره وشا نه خوشییا هه ژار و دهستکورتان بدهته دیارکرن.

دانلوق یان دانه لوق: جوره کئی خوارنا که قنه، کو شوڤا دانقوتییه. ل هندهک دهڤه ران دبیزنی طهفتی. هاتنا هه ر ئیک ژ په یڤین (بۆقه بۆق، دانقوت و دانلوق) پیکڤه د ته وهرئ ئاسویدا بوویه ئەگه ر سه رنجا وهرگری بکه قیته سه ر و ریتمه کا ناڤخوی دروستکرییه.

چرخویس: خوارنه کا کورده وارییه ژ ساڤارا قه لاندی یان گهنم و جه هی قه لاندی، کو ب جوونی هاتیه قوتان، دهاته ئاماده کرن. ده می هوزانقان دبیزنی: "گوشت نه چوو قازان، چرخویسه پیرۆز"، دڤیت دبیزنیته وهرگری، ئەگه ر نوکه گوشت خوارنا خوشا مالان بیت، ده مه کی چرخویس ژ خوارنن خوش بوو: هوما زیده باری ساخکرن و بیرئینانا ئەڤی په یڤی و خوارن بۆ مه دیار دبیت، هه ستن زفرین بۆ ژيانا بهرئ ژئ تیدا دهیتته دیتن: هوما ئەم دشین دبیزن هوزانقانی بۆ بابه تی نوستالوژیایی ئەڤ په یڤه بکارهینایه.

۳-۴. ناڤین گریدای ب ژيانا جڤاکیڤه: د ژيانا جڤاکی یا کوردیدا ب شیوه یه کئی گشتی هندهک نه ریت و پیدڤین ژيانی بین رۆژانه هه نه تاییهتن ب ملله تی کوردڤه و گه لهک ئامیر و تیشتن ناڤمالی و پیدڤین

ژی نه‌مایه. نقیسه‌ری ب بکارهینانا په‌یچی زی‌ده‌باری
گریدانا ئەوی ب راما نا ده‌قیقه جاره‌کا دی په‌یچی
زیندیگرییه.

تاکی کورد بۆ پر کرنا پیدئیین ژيانا خو یا رۆژانه
چ بیاف نه‌ماینه کارسازی تیدا نه‌کریبت، مشه‌ختی
ژی بزاف یا کری ئەقان کارسازیا د هۆزانی خۆدا
به‌رجسته بکه‌ت: هوما ده‌می دبیزت:

گلد و گاجل کوم ب کومن، که‌قنه ئامانی رزی
مۆخل و بیژینگ و تاشی، بی ژمارن بفر و داس
(مشه‌ختی و مشه‌ختی، ٢٠١٢: ٢٤٣)

دقیت بۆ مه‌ بده‌ته دیارکر کارسازیین کوردان
ناهیته هژمارتن. گلد و گاجل ژ ئەوان پیدئیین
ژیانی بین که‌قن، کو نوکه ب هیچ شیوه‌کی ناهینه
بکارهینان و موکیت و مه‌حفیران ژمیژیه جهی
ئەوان گرتی. هەر ئیک ژ ئەوان ب ئەفی شیوه‌ی
ده‌ینه دروستکر:

گلد: ئەو به‌رکا ژ په‌رۆیین که‌قن و کنجران ده‌اته
چیکرن، جۆده‌لیک، پارچه‌یین که‌قن بین به‌رک و
مه‌حفیران. ل هنده‌ک ده‌قهران ژی ئەو دوشه‌کین
ل ناف مالی بۆ ل سەر روینشتنی ده‌ینه بکارهینان
دبیزنی گلد.

گاجل: جۆره به‌رک یان رایه‌خه‌ک بوویه کو ب
مویین بزنان یان هری یان ب ته‌قەلین په‌رۆیان
ده‌اته چیکرن (فه‌ره‌نگوکا مشه‌ختی، ب. س. ب. ل)

ده‌رده‌کی هنگو بگریت
نه‌ ده‌ر بیت و نه‌ زه‌ر بیت
ده‌رمانی شاخی که‌ر بیت
ل ناف کولی که‌را بن

٣ بۆچوونین ژ هه‌ف جودا بۆ ئەفی په‌یچی هه‌نه، ئەفه
ژی بۆ ئەوی چه‌ندی دزقريت کول هه‌ر ده‌قه‌ره‌کی ئەف
په‌یقه بۆ مه‌رهمه‌کی ده‌یته بکارهینان: هنده‌ک ده‌قهران،
وه‌ک ل‌حیفک و به‌ته‌نی بکار ده‌ات و د فه‌ره‌نگا ئامه‌د
ژیدا هاتیه کو ئەو جلی ل گای ده‌یته کرن دبیزنی گاجل.

رپه‌راندنا کارین رۆژانه هاتینه دروستکر، هه‌لبه‌ت
ئەفه یا ئاشکه‌رایه دروستکرنا ئەوان پیدئیین ژ
ده‌قه‌ره‌کی بۆ ئیکا دی ل دویف سروشتی ژینگه‌ها
ئەوان ده‌یته گوهورین و بین هه‌ین ژی د هه‌فیشکن.
هنده‌ک ژ ئەوان نه‌ریت، که‌لوپه‌ل، پیدئیین رۆژانه
بین ده‌مه‌کی د به‌لاف و دبیت بی ئەوان ژیان کرن
یا ب زه‌حمه‌ت با نوکه نه‌ماینه و هاتینه ژبیرکر
یان ژی کیم ده‌ینه بکارهینان. هۆزانی مشه‌ختی د
بییه‌ر نین ژ ئەقان په‌یقان بۆ نمونه د هوزانه‌کیدا
دبیزت:

جار ژی ل سەر چنجکی
یان سەر ته‌نیش و زکی
جار ژی وه‌کی کودکی

تیکوه‌ر دبم وه‌کی مار (مشه‌ختی، ب. س. ب. ل)
کودک: جۆره ترار یان ئامانه‌که ژ هه‌ری یان داری
ده‌اته چیکرن. مه‌رهم ژ بکارهینانا نا‌فی کودک بۆ
مه‌به‌ستا دروستکرنا ریتم و سه‌روایه‌کینه، چونکی
د دوماهیکا نیقه‌دیرین به‌ری ویدا هه‌ر ئیک ژ په‌یقین
”چنجکی و زکی“ هاتینه، هه‌روه‌سا دیرین دویقدا
ژی په‌یقا ”وه‌کی“ پتر ژ دوو جارن دووباره بوویه.
ب شیوه‌یه‌کی گشتی برکه‌یا ”کی“ گه‌له‌ک جارن
دووباره بوویه له‌وما ده‌ق بوویه جهی سه‌رنجی.

د ده‌قه‌کی دیدا هاتییه:

دلخۆشی کو موئمنی و هه‌م رۆژیدار
په‌یقیه به‌و رۆژییه بی شه‌رمه‌زار
رۆژی ئەو باشی، که‌له‌خ ویران بکه‌ی
خۆشیی به‌رده‌ی، قه‌ساری جان بکه‌ی (مشه‌ختی،

ب. س. ب. ل)

قه‌سار: بۆ ئەو که‌سێ کو جلکی خه‌لکی ب
پاره دشووت ده‌اته گۆتن، هه‌لبه‌ت نوکه ئەف
کاره نه‌ماییه یان شیوازی ئەنجامدانا ئەوی هاتیه
گوهورین: هوما دگه‌ل نه‌مانا ئەفی کاری، په‌یقا ئەوی

دكيشن پوشیمانی

كهفتینه خرکومانی

ئەری گوندی مه كانی؟

عەرب ل سەر په یا بن؟ (مشهختی و مشهختی

٢٠١٢: ٣٩٤)

خرکومان: ئەو قالبه کو بۆ چه ماندنا داری دهیته بکارهینان، بۆ چیکرنا بیژینک و سەرادا و دەف و دەولان مفا ژێ دهیته وەرگرتن. بکارهینانا ئەقی په یقی د ئەقی دهقیدا ههستهکی نوستالوژیای بۆ نفیسهری و خاندەقانی ژێ دروست دکەن ب تایبەتی دەمی ھۆزانقان د نیقه دیرا دویقدا دبیت: "ئەری گوندی مه كانی؟" دیار دبیت ھۆزانقان ب ھەر ئەگەرەکی بیت ژ گوندی خو دویر كهفتیه دەربرینی ژ ههستی خو یی خەریبوونی دکەت: هوما ب ئینانا په یقا خرکومانی، کو ئیک ژ ئامیرین تایبەت ب کارسازیا کوردینه پتر بیرا خو ل گوند و ژيانا کوردەواری دهینیت. ژ لایهکی دیقه هاتنا ھەر ئیک ژ په یقین (پوشمانی، خرکومانی، کانی) ب شیوهیهکی ستوونی ل دویف ئیکدا سەروایهک بۆ دەقی دروستکریه.

ب خواندن و شروقه کرنا ئەقان دەقان بۆ مه دیار دبیت، ئەو په یقین د زمانی کوردیدا نه ماین یان بەر ب نه مانی دچن د نائف ئەدەبیاتیدا مفا ژێ هاتیه وەرگرتن. رەنگه دانا ئەقان په یقان د ھۆزانین مشهختیدا ب باشی یا دیاره، ناقهاتی ب بەرجسته کرنا ئەوان د نائف دەقین خو دا شارەزای و دەستەللیا خو د زمان و نەریتین چقاکیین کهفن و نویین کوردیدا و ژيانا گوندان یا بەری دیارکریه.

ئەنجام

پشتی شروقه کرنا مه بۆ دەقین دەستنیشانکری بدوماهیک هاتین ئەم گههشتیه ئەقان ئەنجامین: مەرەمێن جودا ل پشت بکارهینانا په یقین ئارکائیکی ژ لای مشهخیفه ههنه ژ ئەوان نوستالوژیای و بیرهینانا ژيانا بەری یا گوندان، مشهختی وەک شانازیکرهک ب شیوازی ژيانا کهفنا کوردەواری و نەریت و خوارن و کارین روژانه د نائف دەقین خو دا بەرجسته کرینه. بهیژیا ههستی نه ته وهی یی ھۆزانقانی ئەگەرەک بوویه ئەقان په یقان د نائف ھۆزانین خو دا بکار بینیت، چونکی ھۆزانقان زمان و کهلتوری کوردی وەک ناسنامەکا نه ته وهی ددانیت و داخووا پاراستنا ئەوان دکەت ژ بەرەبابی نوی. ئەف ناقین هاتینه بکارهینان د نائف دهقیدا بووینه ئەگەرێ دروستبوونا لادانا دەمی بەرجسته کرنا زمانی دەقی، ب تایبەت کو ھۆزانقان یی شییای په یقی ل جهی گونجای بدانیت و خزمەتا واتایا دەقی بکەت. بکارهینانا ئەوان ناقان ل ھندەک جهان بوویه ئەگەرێ دروستبوونا سەروایهکی بۆ دەقی و ریتەکا دەرەکی دروستکریه و ل ھندەک جهان ژێ ریتەکا ناقحوی دروستکریه، ب تایبەتی ئینانا ئەو په یقین دەنگەک تیدا دووبارە دبیت وەکی (پند و پلپلک، خرار، دانودکاک، کودکی، گلد و گاجل... هتد).

المخلص

بفعل التغيرات العامة التي تطرأ على الحياة، يصيب اللغات التّقاءم ويقل استخدامها، إضافةً إلى ذلك، فإنها تموت أيضاً بسبب الضغوط السياسية والاقتصادية والاجتماعية. إن موت لغة ما ليس مجرد زوال مجموعة من المفردات، بل هو فناء لهوية وتاريخ وتراث ثقافي وفكري. يلجأ الكتاب في كثير من الأحيان إلى استخدام هذه الكلمات والتعبير القديمة في أعمالهم، وهي ممارسة تُعرف بالتقليدية (الأركيزم). إن استخدام هذه العناصر العتيقة لا يعود إلى كون النص قديماً، بل يكمن وراءه هدف فني. يستخدم الشعراء التقليديه ليضفوا سمة تاريخية على أعمالهم، أو يستفيدوا منه للحفاظ على الوزن والقافية وخلق نغم موسيقي خاص. بهذه الطريقة، يصبح التقليديه أداة مهمة لإثراء النص وإضافة عمق للمعنى، مما يربط القارئ بأجواء مختلفة. الأركيزم هو فن استخدام لغة الأمس في عمل اليوم لتحقيق أهداف محددة. أُجري هذا البحث لتحديد التقليد في الأسماء المستخدمة في قصائد (مشختي)، وذلك في إطار المنهج الوصفي التحليلي. وتُظهر النتائج التي تم التوصل إليها أن الأسماء التي استخدمها الشاعر كانت لأغراض الحنين (النوستالجيا) والافتخار بالحياة الكردية التقليدية القديمة. وقد أسهمت هذه الكلمات في إبراز اللغة الشعرية وخلق إيقاع وقافية للنص.

كلمات الرئيسية: الانزياح الزمني، الانزياح الزمني من الاسم، كلمات ميتة، يتغير، تجسيد.

علمى نقد ادبمعاصر عربى. ص: ۲۴۷.

- ياسينى، اميد و مدرسى، فاطمه (۱۳۸۶). باستانگرای در شعر حميد مصدق. مجله علمى پژوهشى دانشكده ادبيات دانشگاه يزد. شماره ۱۴. دانشگاه يزد.

- فتح، مهدي پورمجبدي و درخوش، سيد فايز (۱۳۹۷). باستانگرای در اشعار حسين پناهی. فصل نامه اور مزد. شماره ۴۴.

ب ئنگليزى:

- aldick, Chris 2015. The Oxford Dictionary of Literary Terms. 4th ed., Oxford UP.

- Harper, Douglas 2025. "Archaism." Online Etymology Dictionary. <https://www.etymonline.com/word/archaism>. Accessed Jan.

ب عەرەبى:

- ابوبكر، ابوبكر ابراهيم (۲۰۲۲) الالفاظ المهجوره فى معجم العربى. مجلة العلوم و افاق المعارف، المجلد الثانى. العدد الاول. (دكتور...)

- حكمت، شاهرخ (۱۴۴۴) دراسة الانزياح في قصيدة آرش كمانگير لسياوش كسرائي، بناء على نظرية جفي ليتش. مجلة آزلد الإسلامية في جيرفت السنة ۱۵. العدد ۵۸.

Abstract

Due to general changes in life, languages can become archaic and fall into disuse. Furthermore, they can also die out due to political, economic, and social pressures. The death of a language is not merely the loss of a collection of words, but the disappearance of an identity, history, and a cultural and intellectual heritage. Writers often resort to using these old words and expressions in their works, a practice known as archaism. The use of these archaic elements is not because the text itself is old, but rather because there is an artistic purpose behind it. Poets use archaism to lend a historical quality to their work, or it is utilized to preserve meter and rhyme and to create a specific musicality. In this way, archaism becomes an important tool for enriching the text and adding depth of meaning, connecting the reader to a different atmosphere. Archaism is the art of using the language of yesterday in the work of today to achieve specific objectives. This research has been conducted to identify the archaism of nouns in the poems of Mashexti, using a descriptive-analytical methodology. The findings indicate that the poet used these archaic nouns for nostalgic purposes and to express pride in the traditional Kurdish way of life. These words have served to enhance the poetic language and to create rhythm and rhyme for the text.

Keywords: archaism, archaism of the noun, Dead words, Change, embodiment.